

---

dat 'met waarachtigen levensernst in strijd zijn en licht tot huichelarij leiden'. Hij hoopte, nooit zijn oog te sluiten voor 'de belangrijke kritische kwestieën', al mocht kritiek nooit doel worden, maar moest zij altijd middel blijven (13 januari 1881, 81 v).

In deze brief, zo kort na de Leidse tijd geschreven, zien we Bavinck ten voeten uit: de gelovige, die dwars door alles heen met zijn geestelijk erfgoed verbonden bleef; de theoloog, die aan de kritische problematiek niet voorbij kon of wilde gaan. Nogmaals: zijn uitlatingen, ook in deze brief, wijzen niet op een diepgaande existentiële geloofscrisis; wel getuigen zij van een spanning die nooit geheel werd opgelost.

Enkele maanden later kwam Snouck op de zaak terug. Hij was niet bevredigd: wat Bavinck schreef was hem te vaag. Bavinck had geschreven dat hij het nooit verder zou brengen dan 'een globaal overzicht', maar Snouck merkte hierover op:

Ik ben volstrekt niet der meening toegedaan, dat ernstige wetenschappelijke studie een nadeeligen invloed op uwe geloofsovertuiging zou hebben; maar daarom te meer durf ik het zeggen: maak uzelf niet wijs, dat ge met algemeene frazen toe kunt en zeg niet dat uw oog niet scherp genoeg is voor een helder oordeel, want dat weet ge beter en dat moogt ge ook beter weten (Snouck aan Bavinck, 24 maart 1881, 86).

Snoucks kritiek heeft de vriendschap niet geschaad, al beseftte Bavinck, zoals hij in juni 1881 vanuit Franeker schreef, dat zij steeds verder uiteengingen in geloof en belijden. De Leidse tijd was nu volstrekt verleden geworden, al bleef de herinnering levend. 'Wat zijn de tijden voor mij veranderd, als ik aan Leiden terugdenk. Toen bijna geheel vrij... thans, van alle zijden gebonden, ...enkele oogenblikken slechts mijzelf, bijna altijd anderen behorend'. Een enkele maal wenste hij de vervlogen studietijd wel eens terug. Maar in theologisch opzicht had de tijd in Franeker een eigen betekenis. De tijd die hij voor studie kon vrijmaken besteedde hij aan dogmatiek en ethiek. 'Historische kritiek ligt thans geheel braak bij mij'. En de afstand tot Leiden werd groter:

Eerlijk gezegd, ik word en ben steeds meer 'gereformeerd'. Menig voorbarig oordeel van vroeger spreek ik thans niet meer